

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Boekbespreking van: East European alternatives

Oversloot, J.

Citation

Oversloot, J. (1992). Boekbespreking van: East European alternatives. *Acta Politica*, 27: 1992(2), 229-233.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3450035>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3450035>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

hoofdstuk een min of meer chronologisch overzicht van de ontwikkelingen. Uiteraard neemt daarbij de introductie van moderne enquêtetekniken een belangrijke plaats in.

Na deze zes hoofdstukken met wat brave en deels verouderde argumenten en conclusies, zal de lezer met weinig enthousiasme aan het tweede deel van het boek beginnen. In de bijdragen aan het eerste deel is nauwelijks enige lijn te ontdekken en elke verwijzing naar de behandeling van dezelfde thema's in de andere hoofdstukken of de inperking van overlappende tekstgedeelten is met bewonderenswaardige vasthoudendheid vermeden. De auteur heeft ook niet de tijd gevonden om anachronismen te verwijderen (zelfs een uit 1971 daterende publikatie wordt klakkeloos aangeduid als 'a recent book') en de literatuuropgaven bevatten enkele storende fouten. Kortom, dit is een gemakzuchtige en slordige herdruk van enkele weinig opzienbarende artikelen. Deze conclusie is echter uitsluitend van toepassing op het eerste deel van het boek! Het tweede deel bevat eveneens een ongeredigeerde collage van enkele artikelen, maar de kwaliteit van elk van deze vier bijdragen is groter dan die van alle eerste zes hoofdstukken bij elkaar.

Het thema van het tweede deel betreft het gebrek aan een 'professional memory' en de vier hoofdstukken hebben alle dezelfde opbouw. Almond begint met een samenvatting van een bepaalde, recente benadering in de politicologie en gaat vervolgens na in welke mate de claims op originaliteit en de kritiek op andere opvattingen terecht zijn. Zijn grote kennis van ook de wat oudere literatuur maakt deze stukken bijzonder interessant. Allereerst behandelt hij in de hoofdstukken de 'opkomst' van onderzoek naar belangen- en pressiegroepen in de laatste decennia en de hernieuwde belangstelling voor het corporatisme. Met een korte beschrijving van onderzoek uit de jaren twintig en vijftig, weet Almond duidelijk te maken dat vooral de verschillen tussen het pluralisme en de 'interest group approach' door de aanhangers van de laatste benadering sterk zijn overdreven. Naar zijn oordeel kan alleen een vorm van professionele amnesie de verklaring bieden voor het feit dat onderzoekers van belangen- en pressiegroepen onbekommerd en met enige trots standpunten innemen die al veel eerder zijn verdedigd. Volgens hetzelfde procédé behandelt Almond daarna de pleidooien voor een terugkeer naar het gebruik van het staatsbegrip in de politicologie (het werk van Skocpol, Krasner en anderen), de kritiek op de traditionele benadering in de vergelijkende politicologie en de opkomst van dependentietheorieën (bij voorbeeld van Kesselman of Cardoso), en ten slotte de discussies over de vraag in hoeverre nationale politiek bepaald wordt door internationale verhoudingen (zoals samengevat door Gourevitch). In deze hoofdstukken is Almond uitstekend op dreef. Met treffende citaten en brede literatuuroverzichten toont hij aan dat de critici geen kennis hebben van de resultaten van eerder onderzoek en nauwelijks op de hoogte zijn van discussies over dezelfde onderwerpen zoals die al lang geleden zijn gevoerd. De conclusies zijn dan ook duidelijk. Belangrijke recente stromingen in de politicologie blijken te zijn gebaseerd op het werk van onderzoekers die 'have failed to search the literature', terwijl 'ambiguous phraseology' en 'political ideology' de plaats hebben ingenomen van 'operational rigor'. Het is dit gebrek aan kennisoverdracht van de ene op de andere generatie dat volgens Almond vooral verantwoordelijk is voor de frag-

mentering van de politicologie. Onwetendheid leidt immers tot overdrijving van de kritiek op anderen en tot overschatting van de eigen originaliteit en vindingrijkheid. Een goed idee is maar al te vaak niet veel meer dan een gebrek aan kennis van de literatuur.

Deze beschouwingen over het verlies van professioneel geheugen in deel twee van dit boek vormen een royale compensatie voor de oppervlakkige hoofdstukken in het eerste deel. In een appendix geeft Almond bovendien nog informatie over zijn ervaringen met Lasswell, Merriam en Gosnell bij de opkomst en ondergang van de Chicago School. Ondanks alle beperkingen en slordigheden is op die wijze toch een belangwekkend boek ontstaan. De situatie die Almond schetst van de ontwikkelingen in de politicologie is weinig opwekkend. Gebrek aan professionele kwaliteiten blijkt aan de basis te liggen van enkele belangrijke controversen en hele generaties politicologen zijn niet op de hoogte van de literatuur op hun vakgebied. Pas na het lezen van het tweede deel wordt dan ook duidelijk wat Almond bedoelt als hij al in het begin van zijn boek stelt: 'Political science has prospered materially, but it is not a happy profession'. En dan te bedenken dat hij zich nog niet eens heeft beziggehouden met het postmodernisme, de veranderekunde of de interventiewetenschappen!

J.W. van Deth

E. Hankiss, **East European Alternatives**. Clarendon Press, Oxford 1990.

Elemér Hankiss heeft een goed boek geschreven, een soms wat kruimelig boek, maar een bijzonder interessant boek. Het is een geleerde, knappe studie en zo actueel als een geschrift van dit formaat dat gaat over Oosteuropese politieke en economische 'alternatieven' maar zijn kan. Wat ik hierna ook zal beweren doet aan dit algemene, zeer positieve oordeel niet af.

Elemér Hankiss is verbonden aan het Instituut voor Sociologie van de Hongaarse Academie van Wetenschappen en hoogleraar Politieke Wetenschap aan de Universiteit van Boedapest. Een groot deel van de kracht van *East European Alternatives* is, lijkt me, precies gelegen in het feit dat Hankiss de politieke wetenschap beoefent met een sociologische en economische bril op en soms sociologie bedrijft met grote kennis van de terzake doende politicologische en economische literatuur. Hij laat zich niet door disciplinegrenzen storen en excuseert zich ook niet voor overschrijden daarvan; gelijk heeft hij.

De titel van het boek belooft misschien te veel, want *East European Alternatives* gaat eerst en vooral over Hongarije, in mindere mate over Polen, bevat verwijzingen naar Tsjechoslowakije, ook wel naar Joegoslavië, maar brengt de andere Oosteuropese landen (in de eerste plaats de Sovjetunie) alleen ter sprake als en voor zover de schrijver de behoefte gevoelt aan een algemeen politiek en economisch kader. Hankiss doet aan het 'algemeen Oosteuropese thema' van zijn boek verder af door herhaaldelijk te wijzen op het, laat ik het noemen, goeddeels endogene

karakter van de ontwikkelingen in Hongarije na 1956 en misschien al na 1953. Ik vind dit geen groot manco van het boek. Hankiss overschreeuwt zichzelf op die manier niet. Hij schrijft over het land, de landen, waarvan hij het meeste weet. Ook als de politiek-economische, sociale en intellectuele ontwikkelingen in die andere Oosteuropese landen niet 'vrijwel identiek' zijn geweest (en dus ook, Hankiss' eigen redeneertrant volgend, de politieke en economische toekomstscenario's die thans voor die andere landen zouden zijn op te stellen aanmerkelijk kunnen afwijken van de mogelijkheden en moeilijkheden die hij voor Hongarije – en Polen en Tsjechoslowakije – in beeld brengt) lijkt mij wat Hankiss in het bijzonder over Hongarije zegt voorlopig een ijkpunt. Het voorlopige karakter waar het de 'high politics' betreft zou hij misschien zelf willen onderstrepen, gelet op het tempo van, en de onverwachte cesuren in de politieke ontwikkelingen van de jaren tachtig, die ervoor hebben gezorgd dat verschillende kritische analyses en politieke en economische programma's al weer geheel of gedeeltelijk waren gedateerd voor ze goed en wel waren opgesteld. Het overzicht dat Hankiss van deze analyses geeft – lang niet al deze analyses kunnen na 1989 op de mestvaalt – alsmede zijn overzicht van de recente partijpolitieke ontwikkelingen behoren tot de beste gedeelten van het boek. De politieke gebeurtenissen zijn bijgehouden tot mei 1990.

Het boek heeft een inleiding, een postscriptum, en telt negen hoofdstukken; het bevat verder een kort overzicht van de Hongaarse geschiedenis, heeft een zeer uitgebreide bibliografie en een goede index. De eerste vier hoofdstukken behandelen, in min of meer chronologische volgorde, de periode van 1948 tot 1989: 1. 'The Paralysis Society, 1948-1965', 2. 'The "Liberalized Society", 1965-1985', 3. 'The "Second Society", 1965-1985' en 4. 'The Crises, 1978-1989'. In de tweede helft van het boek, samen vijf hoofdstukken, gaat hij onder andere uitvoerig in op de scenario's die in de jaren zeventig en vooral in de jaren tachtig voor de toekomst van de (vroeger) communistische landen in en buiten die landen zijn gemaakt. Hankiss maakt goed duidelijk dat lang niet alles van wat 'we' vóór 1989 over de Oosteuropese landen wisten of dachten te weten nu volledig is achterhaald en waardeloos geworden. Hij is een politicoloog met een ontwikkeld historisch besef, die heel goed weet dat in 1989 niet *alles* anders is geworden, dat het verleden er nog steeds toe doet.

Een puntje van kritiek op Hankiss is diens neiging tot 'overcategorisering'. In zijn overigens bewonderenswaardige overzicht van scenario's en hypotheses en ook elders wel, onder andere in hoofdstuk 1, brengt hij soms oversubtiële onderscheidingen aan, waardoor het boek me soms, zoals ik zei, wat te kruimelig wordt. Tegelijkertijd heb ik aarzelingen bij deze kritiek, want hij vermijdt daardoor een grote fout. Hij reduceert complexe ideeën niet tot hun zogenaamd in een enkele zin samen te vatten kern – waardoor zo'n overzicht wel toegankelijker zou worden, maar aan ideeën en denkers geen recht zou worden gedaan. Sommige auteurs worden daardoor ondergebracht in (te veel?) verschillende categorieën. *East European Alternatives* is, laat ik het zo zeggen, wel, voor een deel, een overzichtswerk, maar zeker geen inleidend boek.

Een van de interessantste hoofdstukken vond ik hoofdstuk 7, 'The Missing Political Model'. Daarin schrijft Hankiss over de onverenigbaarheid van de verschil-

lende organisatieprincipes die hij tegelijkertijd in de door hem onderscheiden sociaal-economische, politieke en sociaal-culturele sfeer in de Kádár-periode aan het werk ziet. Het is niet verwonderlijk dat er in verschillende sferen verschillende organisatieprincipes zijn te onderscheiden, en ook niet dat er tussen die organisatieprincipes spanningen bestaan. Dit is ook in westerse samenlevingen gesignaleerd en het is inmiddels een bekend sociologisch thema. Kenmerkend voor Hongarije en 'gelijksoortige Oosteuropese samenlevingen' is evenwel 1) het grote aantal organisatorische principes dat daarin gelijktijdig werkzaam is en 2) het vreemde 'hybride' karakter van die organisatieprincipes – een 'hybridisatie' die, naar Hankiss veronderstelt, het gevolg was van hun aantal en van de specifieke manier waarop de principes op elkaar inwerken.

Wat would have been the best political shell for the socio-economic system in Hungary? The presence of heterogeneous organizational principles was not necessarily a liability. Under certain conditions, this plurality could have become an asset for the social and political development of the country. But actually the various mechanisms and ordering principles were telescopes into one another, they interfered with one another, obstructed one another, and the outcome was confusion and a thoroughly inefficient socio-economic system. (p. 196)

Voor dit grote probleem heeft, zegt Hankiss, de heersende elite nooit een oplossing kunnen vinden – althans geen oplossing die verenigbaar was met haar belangen op korte termijn. Er was geen 'politek model' dat een oplossing voor dit probleem beloofde zonder de heerschappij van de kádáristische elite direct in gevaar te brengen.

Maar dat dit politieke model niet is gevonden en de Communistische Partij (de Hongaarse Socialistische Arbeiders Partij) haar machtspositie in 1989 is kwijtgeraakt, betekent niet dat 'de elite' daarmee ook haar preponderante positie in de economie is kwijtgeraakt en zelfs niet dat haar politieke rol geheel is uitgespeeld. Onder andere daarover schrijft Hankiss aan het slot een prachtig hoofdstuk: 'The "Grand Coalition" '.

Er was eind jaren tachtig een politieke en economische systeemwisseling gaande. De politieke systeemwisseling verliep voor allen onverwacht vlot. De economische systeemwisseling is een proces van langere adem. Hankiss stelt, of veronderstelt, dat de communistische partij hardnekkiger aan haar machtspositie zou hebben vastgehouden, als het verlies van haar politieke macht voor de oude elite het verlies van alle economische vooruitzichten zou hebben betekend. Een deel van de elite, niet de hoogste politieke leiders zelf, maar wel hun 'kinderen en kleinkinderen' en de hoge bureaucraten en managers, heeft mogelijkheden gezien om zijn bevoorrechte positie onder het oude regime te gebruiken om zich een goede startpositie te verwerven in een politiek en economisch systeem met nieuwe spelregels. Zij én de succesvolle nieuwkomers zijn in potentie, zowel in het economische als in het sociale leven, de nieuwe elite. Of deze 'grand coalition' (die tegelijkertijd in menig opzicht een perverse coalitie is, J.O.) zal kunnen zorgen voor voldoende cohesie in het nieuwe Hongarije, is nog de vraag; maar Hankiss' hoop is daarop gevestigd.

Hij houdt echter rekening met de mogelijkheid van een reactie 'van onderop', van degenen die slecht bedeed waren onder het oude regime én weinig of geen kans hebben onder het nieuwe regime.

Dit opgaan van de oude 'oligarchie' in de nieuwe elite maakt geen deel uit van enig politiek of economisch hervormingsprogramma. Niemand kan of wil er openlijk voor pleiten van de oude profiteurs nieuwe profiteurs te maken. Maar het is, als Hankiss gelijk heeft, een bijzonder interessant en politiek en sociaal belangrijk fenomeen. Hankiss werkt het idee, dat er een nieuwe *grande bourgeoisie* aan het ontstaan is, uit voor Hongarije, met korte verwijzingen naar Polen. Hij werkt het idee uit; het empirische materiaal waarop hij zich baseert is, begrijpelijkerwijs, nog fragmentarisch.

Hankiss' idee verdient het, naar mijn idee, om ook voor de andere Oosteuropese landen uitgebreid te worden getest. Praktijken die zich in bepaalde sectoren in delen van de Sovjetunie voordoen lijken goed te passen in het beeld dat Hankiss van de politieke en economische transitie in Hongarije schetst. De stille overgang van een deel van de 'Sovjet-oligarchie' naar posities die economisch lucratief zijn (of liever: zullen blijven) als de CP ook daar haar macht zal verliezen, is daar evenwel nog slechter gedocumenteerd; de mogelijkheden om zich alvast een goede startpositie te verwerven, als de politieke en economische spelregels straks anders worden, zijn ook – nog steeds – beperkter dan in Hongarije. Dat in de Sovjetunie, althans in delen ervan, een *grand coalition* zal worden gesloten die de samenleving van de nieuwe elite zal voorzien, die ook voor de nodige maatschappelijke rust en cohesie zal kunnen zorgen, mag je misschien hopen, maar zo ver als in Hongarije is het nog niet. Wat je wel ziet is dat ook in de Sovjetunie 'oude posities' worden gebruikt om 'nieuwe posities' te verkrijgen of voor te bereiden. Ook daar zijn (aspirant) 'nouveau riche entrepreneurs' dikwijls afkomstig uit of gelieerd met het 'oude' management van staatsondernemingen, en soms zelfs gaan personen afkomstig uit het partijapparaat op het 'ondernemerspad' – daarbij niet weinig geholpen door de kennisvoorsprong die zij hebben en hun goede contacten. Ook in de Sovjetunie zie je in ieder geval aanzetten tot – mijn terminologie – 'stille privatisering': staatseigendom dat op slinkse wijze tot (quasi-)particulier eigendom wordt gemaakt, en politieke en ambtelijke functies die worden gebruikt om persoonlijke eigendomstitels te verkrijgen. Vooralsnog moet dit verschijnsel, voor zover het zich voordoet, overigens eerder worden gekwalificeerd als teken van voortgaande en zelfs versnelde corruptie van het 'oude systeem' dan als – tevens – een hoopvol begin van iets nieuws. Ik zal met enkele voorbeelden volstaan. Na de introductie van de Wet op de Coöperatie (1988) ontwikkelden 'hobbyclubs' van de *Komsomol* zich vrij spoedig tot 'handelscentra'. Kredieten waren voor deze centra makkelijk te verkrijgen, contacten met kandidaat-afnemers, voornamelijk staatsbedrijven, had men al: diezelfde contacten kon men nu voor andere doeleinden gebruiken. De verzelfstandiging van staatsbedrijven heeft veel managers voor zwaardere taken gesteld, maar heeft een deel van de managers de mogelijkheid gegeven 'als voor zichzelf' te gaan werken en via allerlei bijzondere bedrijfsfondsen en andere constructies zichzelf voor 'ondernemend gedrag' te belonen. Een deel van de oude 'elite' krijgt daardoor belang bij de overgang naar een 'nieuw soort' economie –

is althans met een herstel van het oude niet meer gediend. Daarom moet men er misschien niet te hard om treuren. Deze 'stille privatisering' valt echter moeilijk te verdedigen in termen van 'sociale rechtvaardigheid'. Het gaat ook hier niet om de uitvoering van een programma, maar om een 'herverdeling' die zich feitelijk voltrekt.

N.B. Deze bespreking werd geaccepteerd voor publikatie in de vroege zomer van 1991. (red.)

J. Oversloot

E. Todd, *L'invention de l'Europe*. Seuil, Parijs 1990.

In *L'invention de l'Europe* beschrijft Emmanuel Todd eerst in grote lijnen en vervolgens per land de opkomst van moderne politieke verhoudingen in de verschillende Europese landen. De politieke verhoudingen van een land worden volgens Todd beïnvloed door de gezinsstructuren van dat land. De titel van het boek heeft betrekking op de eenwording van Europa. Zij kan worden bemoeilijkt doordat de gezinsstructuren diepgaande verschillen in politieke opvattingen teweeg kunnen brengen, zonder dat de Europese burgers zich daarvan bewust zijn.

Emmanuel Todd heeft politieke wetenschappen gestudeerd in Parijs en is in Cambridge gepromoveerd in de geschiedenis. Hij heeft inmiddels zeven boeken geschreven en is werkzaam bij het Franse instituut voor demografie. Zijn interdisciplinaire benaderingswijze sluit aan bij de traditie van de *Annales*.

De centrale stelling van *L'invention de l'Europe* is dat de Europese landen worden gekenmerkt door gezinsstructuren die bepalend zijn voor de opstelling tegenover waarden als vrijheid, gelijkheid en gezag, en daarmee voor het politieke systeem. Een veel voorkomend misverstand is dat er in vroeger eeuwen een complexe of uitgebreide familiestructuur was en dat modernisering en industrialisatie hebben geleid tot de opkomst van het kerngezin. Uit onderzoek van de negentiende-eeuwse Franse socioloog F. le Play en de Engelse historicus P. Laslett is echter gebleken dat het kerngezin in grote delen van Europa al eeuwen voorkomt. Juist doordat de gezinsstructuren door de eeuwen heen stabiel zijn geweest, hebben zij invloed op het politieke waardenpatroon van mensen.

Er kunnen vier gezinstypen worden onderscheiden door twee factoren met elkaar te combineren: het aantal generaties dat samen een huishouding vormt en de wijze waarop erfenissen worden verdeeld. In het kerngezin wonen ouders en kinderen samen en vormen de kinderen een eigen huishouding zodra zij volwassen zijn en gaan trouwen. Dit is een liberaal gezinstype. In de uitgebreide familie blijven kinderen, als zij getrouwd zijn en kinderen krijgen, bij de ouders inwonen, zodat een huishouding van drie generaties ontstaat. Het gezag van de ouders blijft gelden voor de volwassen kinderen, zodat hier sprake is van een autoritair gezinstype. Erfenissen kunnen gelijk of ongelijk worden verdeeld. Deze variabele bepaalt of op het politieke vlak veel waarde wordt gehecht aan maatschappelijke gelijkheid of ongelijkheid.